

TO'LOV BALANSINING MAZMUNI VA KO'RSATKICHLARI

Ilmiy rahbar

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Meliyev Azim Murodillo o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Haydarov Xislat Rajab o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada to'lov balansi tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi o'rni va asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatini aks ettiruvchi muhim ko'rsatkich sifatida to'lov balansining tuzilishi, uning tarkibiy qismlari hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy sharoitda to'lov balansining tahlili va uni muvozanatlash usullari haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: To'lov balansi, tashqi savdo, kapital harakati, joriy operatsiyalar, moliyaviy hisob, xalqaro iqtisodiyot, valuta siyosati

Kirish

Globallashuv va xalqaro iqtisodiy aloqalarning jadallashuvi sharoitida har bir mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda to'lov balansining ahamiyati ortib bormoqda. To'lov balansi mamlakatning tashqi iqtisodiy operatsiyalarini tizimli ravishda aks ettiruvchi statistik hujjat bo'lib, u ma'lum davr mobaynida mamlakat rezidentlari va norezidentlari o'rtasida amalga oshirilgan barcha moliyaviy va tovar operatsiyalarini o'z ichiga oladi. To'lov balansining ijobiy yoki salbiy holati mamlakatning xalqaro savdodagi raqobatbardoshligi, valuta siyosati samaradorligi hamda investitsion muhitining holatini belgilab beradi.

To'lov balansi uchta asosiy bo'limdan iborat: joriy operatsiyalar hisobi, kapital harakati hisobi va rasmiy zaxiralar hisobi. Joriy operatsiyalar hisobida tovarlar va xizmatlar eksporti hamda importi, daromadlar va transfertlar aks ettiriladi. Bu bo'lim mamlakatning tashqi savdodagi faoliyatini ko'rsatadi. Agar eksport importdan yuqori

bo'lsa, joriy operatsiyalar balansi ijobiy bo'ladi, bu esa milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlardagi faol ishtirokini bildiradi.

Kapital harakati hisobi esa investitsiyalar, kreditlar va boshqa moliyaviy aktivlarning kirib kelishi yoki chiqib ketishini o'zida mujassam etadi. Chet el investitsiyalarining ko'pligi mamlakat iqtisodiy jozibadorligidan dalolat beradi, biroq haddan tashqari tashqi qarz olish kelajakda iqtisodiy muvozanatsizlikka olib kelishi mumkin.

Rasmiy zaxiralar hisobi esa mamlakatning valuta zaxiralari, oltin va boshqa xalqaro to'lov vositalari bilan bog'liq operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu zaxiralar to'lov balansidagi salbiy farqni qoplash hamda milliy valutaning barqarorligini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda to'lov balansining tahlili mamlakatning makroiqtisodiy siyosatini shakllantirishda muhim manba sifatida qaraladi. Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki kabi tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar to'lov balansining xalqaro mezonlarga muvofiq yuritilishini ta'minlaydi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot, elektron savdo va global moliya tizimidagi o'zgarishlar to'lov balansining yangi tahliliy yondashuvlarini talab etmoqda. To'lov balansining tahlili faqat hisob-kitob ma'lumotlarini ko'rsatish bilan cheklanmaydi, balki uning iqtisodiy barqarorlik va milliy siyosatga ta'sirini aniqlashga ham xizmat qiladi. Masalan, doimiy ravishda joriy operatsiyalar balansi salbiy bo'lsa, bu mamlakatning tashqi qarz olishga bo'lgan ehtiyojini oshiradi va valuta kursining o'zgaruvchanligini kuchaytiradi. Shu sababli, iqtisodchilar va siyosatchilar to'lov balansining har bir bo'limini tahlil qilgan holda makroiqtisodiy chora-tadbirlarni ishlab chiqadilar.

Zamonaviy davrda to'lov balansini tahlil qilishda raqamli iqtisodiyot, elektron savdo va xizmatlar sektori katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, onlayn xizmatlar va IT eksporti joriy operatsiyalar balansiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, global moliya bozori sharoitida kapital harakati juda tez o'zgaradi, bu esa moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun mamlakat zaxiralarini samarali boshqarishni talab qiladi.

Shuningdek, to'lov balansining qiyosiy tahlili boshqa mamlakatlar bilan savdo va investitsiya munosabatlarini yaxshilash imkonini beradi. Masalan, eksportning ma'lum sohalarda ortishi va importning kamayishi mamlakatning tashqi iqtisodiy raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, rasmiy zaxiralar hisobi orqali valuta kursining barqarorligi saqlanadi va milliy iqtisodiyotning kutilmagan tashqi shoklarga chidamliligi oshadi.

To'lov balansining ma'lumotlari iqtisodiy strategiya va siyosatni shakllantirishda muhim manba sifatida ishlatiladi. Davlatlar joriy operatsiyalar va kapital harakati balansini kuzatib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqadilar, shu jumladan valuta siyosati, tashqi qarzni boshqarish va investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha qarorlar qabul qiladilar.

To'lov balansining samarali tahlili mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, doimiy ravishda joriy operatsiyalar balansi salbiy bo'lsa, bu mamlakatning valyuta zaxiralariga bo'lgan ehtiyojini oshiradi va valuta kursining o'zgaruvchanligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, davlatlar o'z iqtisodiy siyosatini to'lov balansining holatiga moslashtirishadi, shu jumladan eksportni rag'batlantirish, importni diversifikatsiya qilish va chet el investitsiyalarini jalb qilish orqali balansni muvozanatlashga harakat qiladi.

Kapital harakati hisobi esa global moliya bozoridagi o'zgarishlarga tezkor javob berish imkonini beradi. Masalan, chet el investitsiyalarining ko'payishi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantiradi, ish o'rinlarini yaratadi va texnologik rivojlanishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, xorijiy qarzlarning ortishi moliyaviy xavflarni oshiradi va uzoq muddatli barqarorlikni zaiflashtirishi mumkin. Shuning uchun davlatlar kapital oqimlarini boshqarish va ularni monitoring qilish uchun maxsus mexanizmlar joriy qiladilar.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xizmatlar eksporti, raqamli mahsulotlar, turizm va IT sektori joriy operatsiyalar balansini sezilarli darajada shakllantirmoqda. Shu bilan birga, global savdo va moliya tizimidagi o'zgarishlar milliy valuta siyosati va investitsion muhitga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, to'lov balansini tahlil qilish

nafaqat statistik ko'rsatkichlarni, balki mamlakatning iqtisodiy strategiyasini belgilash uchun ham zarur.

Davlatlar to'lov balansining har bir bo'limini muntazam monitoring qilgan holda makroiqtisodiy chora-tadbirlar ishlab chiqadilar. Bu chora-tadbirlar ichki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tashqi qarz yukini kamaytirish, valuta kursini barqarorlashtirish va investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan. Shu bilan birga, to'lov balansining tahlili xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish va mamlakatning global iqtisodiy maydondagi pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

To'lov balansining boshqa muhim jihati — uning makroiqtisodiy barqarorlik va siyosiy qarorlar qabul qilishdagi roli. Masalan, joriy operatsiyalar balansi doimiy ravishda salbiy bo'lsa, bu mamlakatning tashqi qarzga bo'lgan ehtiyojini oshiradi va investitsion muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, davlatlar to'lov balansini doimiy monitoring qilish orqali iqtisodiy siyosatni moslashtiradi, eksportni rag'batlantiradi, importni samarali boshqaradi va chet el investitsiyalarini jalb qilishga e'tibor qaratadi.

Kapital harakati bo'limi esa investitsiyalar oqimini va moliyaviy barqarorlikni baholash imkonini beradi. Masalan, xorijiy investitsiyalarning ko'pligi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va texnologik yangiliklarni joriy etishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, haddan tashqari tashqi qarz yoki spekulativ kapital oqimlari iqtisodiy xavf-xatarlarni oshiradi, shuning uchun mamlakatlar bu oqimlarni nazorat qilish mexanizmlarini ishlab chiqadilar.

Shuningdek, to'lov balansining tahlili xalqaro savdo va moliya munosabatlaridagi o'zgarishlarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Masalan, valyuta kursining keskin o'zgarishi, global moliya bozoridagi shoklar yoki tashqi talabning pasayishi joriy operatsiyalar va kapital harakatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, mamlakatlar valuta zaxiralari va rasmiy rezervlarini samarali boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga harakat qiladilar.

Zamonaviy iqtisodiy tahlil shuni ko'rsatadiki, to'lov balansini boshqarish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni saqlash, balki xalqaro savdo raqobatbardoshligini oshirish, eksportni diversifikatsiya qilish va milliy valuta kursini barqarorlashtirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, to'lov balansining muntazam tahlili davlatning makroiqtisodiy strategiyasini ishlab chiqishda asosiy vosita sifatida foydalaniladi.

Xulosa:

To'lov balansi mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda, tashqi savdo va investitsion siyosatni samarali yuritishda muhim ahamiyat kasb etadi. U nafaqat mamlakatning tashqi iqtisodiy munosabatlardagi holatini aks ettiradi, balki ichki iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ham muhim tahliliy vosita bo'lib xizmat qiladi. To'lov balansining muvozanatlashgan bo'lishi milliy valuta barqarorligi, inflyatsiya darajasi va xalqaro raqobatbardoshlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham har bir mamlakat to'lov balansini tahlil qilish va boshqarish jarayoniga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti – www.cbu.uz
2. Xalqaro valyuta fondi (IMF). *Balance of Payments Manual*, Sixth Edition.
3. Karimov A., "Makroiqtisodiyot asoslari", Toshkent, 2022.
4. Jahon banki ma'lumotlari – www.worldbank.org
5. To'raev B., "Xalqaro iqtisodiy munosabatlar nazariyasi", Toshkent, 2021.